

De roes als metafoor

Citation for published version (APA):

Blok, G. (2018). *De roes als metafoor: Het debat over drank en drugs na 1800*. Datawyse/Universitaire Pers Maastricht.

Document status and date:

Published: 16/11/2018

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Document license:

CC BY-NC-ND

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

<https://www.ou.nl/taverne-agreement>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 06 Dec. 2024

Open Universiteit
www.ou.nl

PROF. DR. GEMMA BLOK

De roes als metafoor. Het debat over drank en drugs na 1800

Open Universiteit
www.ou.nl

De roes als metafoor

Het debat over drank en drugs na 1800

Rede

In verkorte vorm uitgesproken
bij de openbare aanvaarding van het ambt van
hoogleraar moderne geschiedenis
aan de Open Universiteit
op vrijdag 16 november 2018

door

Prof. dr. Gemma Blok

Colofon

De roes als metafoor. Het debat over drank en drugs na 1800

Copyright © 2018 Prof. dr. Gemma Blok

Auteur: Prof. dr. Gemma Blok

Druk: Datawyse Maastricht

Vormgeving binnenwerk: Datawyse Maastricht

Vormgeving omslag: Team Visuele Communicatie, Open Universiteit

Illustratie omslag: ©Morphinomane, Eugène Grasset, kleurenlitho, 1897

Victoria & Albert Museum Londen

ISBN 978-94-6380-133-1

NUR 686 Moderne Geschiedenis

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Mevrouw de rector magnificus,
collega's, familie en vrienden,

Psychoactieve revolutie

Om mijn verhaal te beginnen wil ik u in gedachten meenemen op reis, en wel naar de stad Bristol in Engeland in 1799. Daar woonde destijds de jonge scheikundige Humphry Davy, die onderzoek deed naar de werking van distikstofmonoxide; beter bekend als lachgas. Dit stofje was recent ontdekt en Davy en zijn collega's wilden weten wat het precies deed en of er misschien therapeutische toepassingen mogelijk waren.¹ Davy besloot het middel op zichzelf uit te proberen. In de veilige omgeving van zijn laboratorium, onder toezicht van een collega, snoof hij voorzichtig wat gas op uit een zijden zakje. Hij voelde meteen zijn zintuigen verscherpen en zijn geest opstijgen naar een geheel nieuw en onbekend niveau van waarneming en sensatie. Hij kreeg de onbedwingbare neiging om te lachen, nu hij de wereld opeens zo anders zag. Hij voelde zich heerlijk en geïnspireerd. Davy bleef maar inhaleren uit zijn zakje, totdat een collega dit van hem afpakte. Toen Davy weer een beetje bij zijn positieven was gekomen, zocht hij wanhopig naar woorden om wat hij had meegemaakt aan zijn collega's over te brengen. Hij vertelde hen uiteindelijk dat "niets echt bestaat behalve onze gedachten".

Davy vond zijn eerste ervaring met dit middel zo heerlijk dat hij het in steeds grotere doses ging nemen, vaak in combinatie met copieuze hoeveelheden wijn. Hij voerde zijn experimenten bovendien steeds vaker uit buiten het laboratorium, bijvoorbeeld langs de rivier de Avon, waar verbaasde voorbijgangers hem aantroffen in kennelijke staat: luid lachend en wild in het rond springend. Davy concludeerde dat het lachgas mogelijk van nut was voor mensen met een melancholisch gemoed.

De experimenten van Davy symboliseren een keerpunt in de geschiedenis. Na 1800 kreeg de mensheid beschikking over een grote hoeveelheid en variëteit van stoffen die ingrijpen in de psyche; het bewustzijn, de waarneming en het gevoel. Het werden steeds meer middelen, en ze werden steeds krachtiger.² We hebben de afgelopen eeuwen in het Wes-

ten een 'psychoactieve revolutie' doorgemaakt, om een term te gebruiken van de Amerikaanse historicus David Courtwright.

Eerder al was er een lange traditie van het gebruik van alcohol, opium, cannabis en cocabladeren. Wijn wordt al vele duizenden jaren gebruikt, net als het pijnstillende en roesverwekkende middel opium, dat wordt verkregen uit de zaadbollen van de Papaver Somniferum, ofwel de klaproos. Een Sumerische tekst uit 3100 voor Christus noemt de Papaver Somniferum al de vreugdeplant. Ook de Grieken en Romeinen gebruikten opium als medicijn. Cannabisgebruik in Azië en het Midden-Oosten gaat ook al duizenden jaren terug, net als het kauwen op de bladeren van de cocaplant in Zuid-Amerika.

Maar in het Westen waren cannabis en de cocaplant niet of nauwelijks bekend en waren opium en sterke alcoholhoudende dranken lange tijd beperkt beschikbaar en duur. Dit veranderde na 1800. Gedestilleerde drank werd door veranderende economische omstandigheden en machinale productie goedkoop en makkelijk beschikbaar in Amerika en veel Europese landen, waaronder ook Nederland. Jenever nam hier de plaats in van bier als volksdrank en was zelfs goedkoper dan koffie.³ Het aantal verkooppunten steeg explosief, net als de consumptie: die steeg van 4,5 liter pure alcohol per hoofd van de bevolking per jaar, tot zeven liter in 1880. In Amsterdam lag de consumptie eind negentiende eeuw zelfs op bijna negen liter.⁴

Bovendien kwam opium op grote schaal en betaalbaar op de markt in het Westen. Het was de aspirine van de negentiende eeuw: een gewaardeerd huismiddeltje bijvoorbeeld tijdens cholera-epidemieën, omdat het de stofwisseling vertraagde en diarreeklachten verminderde. Opium stilt de honger, dus onder arme inwoners van de stedelijke sloppen en de ruige veengebieden in Engeland en Nederland was het mede om die reden populair. Net als de oude Egyptenaren hielden ook wij in Nederland en het Westen onze kindertjes rustig met opium in de negentiende eeuw en artsen en psychiaters schreven het middel voor tegen melancholie en slapeloosheid. Nederland verdiende er bovendien goed geld aan: de gereguleerde verkoop van opium in de kolonie Indonesië leverde zo'n tien procent van de koloniale winsten.⁵

Voor de westerse mens was deze wijdverbreide consumptie van drank en opium een noviteit. Miljoenen konden er nu een levensstijl op na houden die voorheen voor een handjevol rijken was weggelegd, en hun geest naar believen bedwelmen met alcohol en opium. Of, nog wel het meest modieus, een combinatie van beide, in de vorm van het drankje laudanum: alcohol met kruiden en opium er doorheen.

Het was nog maar het begin. In 1803 isoleerden wetenschappers morfine, de werkzame stof uit de grondstof opium. In 1832 werd chlooraalhydraat ontdekt, een kalmerend middel dat erg populair werd in de negentiende eeuw. Ook veel Nederlanders hadden een flesje chloraalsiroop naast hun bed staan. Daarop volgde het opwekkende middel cocaïne; de werkzame stof uit de bladeren van de cocaplant, geïsoleerd in 1868. De vader van de psychoanalyse, Sigmund Freud, nam het graag om zich wat makkelijk te bewegen tijdens borrels en feestjes; de paus en koningin Victoria waren dol op wijn met cocaïne; en in Nederland waren buisjes coca-pillen te koop voor twee gulden. In deze Gouden Eeuw van de zelfmedicatie, zoals de negentiende eeuw wel is getypeerd,⁶ waren deze stoffen nog volstrekt legaal.

Als klap op de vuurpijl kwam in 1898 heroïne op de markt: een chemische bewerking van morfine, met een nog sterker effect omdat het sneller het centraal zenuwstelsel bereikt - met als effect de zogenaamde 'flash', zoals gebruikers die later gingen noemen. Net als morfine en cocaïne kon heroïne met een modern technologisch apparaat worden ingebracht, namelijk de injectienaald, uitgevonden in 1857. Daarop volgden in de twintigste eeuw nog onder meer ecstasy (1912) en LSD (1943); de amfetaminen (speed) in de jaren dertig; kalmerende middelen als Veronal (1903), Librium (1959) en Valium (1963).⁷

Ik gebruik de term drugs overigens om een lange lijst te omvatten van middelen met een psychoactieve werking. Bij drugs denken we nu natuurlijk vooral aan verboden middelen, zoals cocaïne of heroïne, die we onderscheiden van legale medicijnen zoals Ritalin of oxazepam. Voor de historicus is dat echter een onwerkbaar onderscheid, omdat vrijwel alle drugs die nu verboden zijn hun carrière ooit begonnen als legale medicijnen. Daarom spreek ik voor het gemak van drugs om het hele

scala aan legale en illegale, milde en krachtigere, kalmerende of opwekkende, psychoactieve stoffen te kunnen omvatten.

Framing drug use

In deze rede wil ik een pleidooi houden voor een geschiedschrijving die deze psychoactieve revolutie integreert als belangrijke dimensie van de moderne periode. Zoals de historici die zich al sinds de jaren tachtig bezighouden met de *social history of alcohol and drugs* inmiddels in kaart hebben gebracht, was de psychoactieve revolutie een ontwikkeling met een enorme impact op het leven van individuele burgers en op de samenleving als geheel. In de handel in zowel legale als illegale psychoactieve stoffen en de bestrijding van illegale middelen gaan gigantische bedragen om. Rond de behandeling van mensen met verslavingsproblemen is een lijvige zorgsector gegroeid. Ook in de media, literatuur en visuele cultuur zijn drank en drugs populaire thema's geworden na 1800.

De geschiedenis van onze omgang met deze middelen is echter niet alleen van belang vanwege deze grote maatschappelijke impact, maar ook omdat het ons een uniek zoeklicht biedt op het verleden. Mensen projecteren op drank en drugs hun dromen, wensen, frustraties en ongenoemens. De roes is een metafoor voor cultuurkritiek en hervormingsdrang. Zo schreef de Amerikaanse journalist Fritz Hugh Ludlow in 1867 over de 'terrible demands made on modern brains by our feverish competitive life'. Volgens hem leidden al die moderne eisen tot voortdurende verleiding om jezelf te verdoven met drank en opiaten.⁸

In eigen land betoogde de arts Samuel Coronel dat de moderne mens morfine injecties nodig had om zijn zenuwen tot rust te brengen. Zelfs in de vrije tijd legde men lange trajecten af in stoffige, overvolle treinen. Men moest 'met de beau-monde meedoen, op promenades, in Kurhousen, op concerten, in speelzalen, in komedies, in museums. Zoo komt men doodvermoeid thuis.' Was dit nu de vrucht van onze hoog geroemde vooruitgang, vroeg Coronel zich in 1890 vertwijfeld af. Alsmar voort, in eindeloze galop.⁹

Drank en drugs functioneren in de moderne geschiedenis voortdurend als projectiescherm van cultuurkritiek en hervormingsdrang. Wat dat betreft hebben ze veel weg van de rol die sommige ziektes in het ver-

leden hebben vervuld. De titel van mijn oratie, de roes als metafoor, is dan ook een eerbetoon aan de filosofe Susan Sontag en haar boek *Illness as a metaphor*.¹⁰ Sontag beschrijft in haar essay hoe ziektes als TBC en kanker in de negentiende en twintigste eeuw ook werden omringd door cultuurkritische duidingen. TBC zou worden veroorzaakt door een alles verterende passie, door creativiteit die zich geen uitweg vond. Kanker werd toegeschreven aan onderdrukte emoties die gingen woekeren en die je van binnenuit opvraten. Lijders aan TBC en kanker waren gepassioneerde, maar onderdrukte of introverte mensen.

Dit soort symbolische duidingen steken vooral de kop op, stelt Sontag, wanneer mensen worden geconfronteerd met moeilijke zaken die ze niet begrijpen. Bijvoorbeeld met een ziekte waarvoor we de verklaring nog niet weten en die we niet kunnen genezen. Dat zet kennelijk aan tot een behoefte aan zingeving. Hetzelfde geldt, zou ik willen toevoegen, voor nieuwe sociale fenomenen, zoals het stijgende gebruik van nieuwe, en dus voor veel mensen onbekende en mysterieuze drugs. Ook dat dwingt tot betekenisgeving. Net als TBC en kanker raakten drank en drugs metaforisch zwaar beladen in de moderne tijd. Daarmee is het een prachtig onderzoeksthema voor de cultuurwetenschapper, die zich kan uitleven in het analyseren van de *framings* van *drug use*: de verklarende, zingevende en evaluatieve concepten rond drugsgebruik.¹¹

Laten we daarom een nadere blik werpen op de duidingen van drank- en drugsgebruik zoals die na 1800 gestalte kregen in politiek, wetenschap en cultuur, in sociale bewegingen en subculturen. Ik zal beginnen met de ontwikkelingen in de negentiende eeuw, toen angstbeelden rond drank en drugs vorm kregen, en vervolgens ingaan op de meer positieve duidingen van drank en drugsgebruik die in de twintigste eeuw ontstonden. Aan het einde van mijn rede doe ik een voorstel voor een historische onderzoek agenda die het perspectief van de individuele gebruiker centraal stelt.

De verslaafde als 'ander'

In de loop van de negentiende eeuw kregen drank en drugs een steeds negatievere *framing* in Amerika en Europa. De onbevangenheid over het spelen met de geest uit de tijd van Humphry Davy verdween snel. Dit

begon met verhalen van gebruikers zelf. In Amerika ontstond in 1840 een organisatie van drankzuchtigen die wilden stoppen met hun gebruik, the Washingtonian Temperance Society. Je zou hen kunnen zien als een voorloper van de Anonieme Alcoholisten.

Deze gebruikers gingen drank en drugs beschrijven in emotionele, religieuze en militante termen. Ze spraken over heen en weer geslingerd worden tussen hoop en wanhoop en over verlossing uit de slavernij van de drank. Ze beschreven een innerlijke 'strijd' tussen hun verlangen naar het genot van de roes enerzijds, en de pijn en ellende van het dwangmatig gebruik anderzijds.¹² Toen de drankbestrijding als sociale beweging goed op stoom kwam in de loop van de negentiende eeuw, en een groeiend leger dominees, onderwijzers, artsen, politici, religieuze en vrouwenorganisaties zich achter de strijd schaarde, namen de militaire en religieuze metaforen toe. Men streed volop tegen de heerschappij van Koning Alcohol en de 'drankduivel'. In donderpreken van drankbestrijders wemelde het van de termen als 'pest' en 'kanker' en 'dood' en 'verderf' en 'duivel' en 'hel'.¹³ Geheelonthouders verbeeldden zichzelf als kruisridders die streden voor het beloofde, alcoholvrije land.¹⁴

Ondertussen groeide het beeld van de drinker als laf en verdierlijkt. Zijn vlucht in de vergetelheid van de drank had tot resultaat dat hij na verloop van tijd totaal werd geregeerd door zijn lagere impulsen. In het populaire prentenboek *De Flesch* bijvoorbeeld, een bestseller in ons land, verandert de drank een eerbare huisvader in een 'onmensch' die zijn kinderen laat verhongeren en zijn vrouw doodslaat in een vlaag van razernij. Rond 1830 maakte in de Nederlandse literatuur 'de vrolijke drinkebroer' plaats voor de 'misdadige dronkaard'.¹⁵

Ook de effecten van opium zouden de mens omlaag halen. In de Nederlandse anti-opium roman *Baboe Dalima* uit 1886 voert een stel bevriende koloniale ambtenaren in Nederlands-Indië een experiment uit: ze bedwelmen een van hen die zich aanmeldt als vrijwilliger met rookopium, om te zien wat het met hem doet. 'Na de twintigste pijp', lezen wij, 'nam de verrukking hand over hand toe'. De bewegingen van de opiumroker 'waren thans libidineus, zijne gebaren, alsof hij onzedelijke betastingen verrichtte. Zijn mond prevelde vrouwnamen, vermengd met zeer erotische beschrijvingen. Na de een en twintigste pijp werd de

roker al woester en ongebondener. Hij volvoerde bewegingen die van den meest dierlijken wellust getuigden.’¹⁶

De opiumkit werd volgens historica Virginia Berridge in de loop van de negentiende eeuw het ultieme symbool van de maatschappelijke gevaren van drugsgebruik.¹⁷ De Amerikaanse psychiater Winslow Anderson sprak van de ‘ziekmakende aanblik van jonge blanke meisjes van zestien tot twintig jaar die half ontkleed op de vloer’ lagen te roken met Chinese mannen. In de negentiende eeuw trokken grote groepen verpauperde Chinezen weg uit eigen land om elders te zoeken naar werk en inkomen; ze kwamen terecht in de slechtste banen die de westerse machten in de aanbidding hadden: kolen scheppen in de machinekamers van grote oceaanstomers, spoorwegen aanleggen, enzovoort. De in China ingeburgerde gewoonte van het opiumroken namen ze met zich mee. Het beeld van de opiumkit omvatte voor veel tijdgenoten de kern van wat men zag als typerend voor de Oriënt: een sensueel, dromerig, duister, lui, rokerig, ongedisciplineerd, vuil en dierlijk zootje mensen bijeen. De Rotterdamse hoofdcommissaris van politie Sirks noemde de Chinezen die zich begin twintigste eeuw vestigden in de wijk Katendregt ‘ongewenste elementen’. Vanwege hun gebruik van opium en hun ‘sluwe en geheimzinnige manier van doen’ waren het volgens hem ‘individuen, die feitelijk tusschen een Europeesche bevolking niet thuis behooren’.¹⁸ De angst voor de opiumkit was echter vermengd met fascinatie; zo bestond er rond 1900 al een soort ramptoerisme rond de opiumkitten, waarbij welgestelde toeristen op expeditie gingen in de minder goede wijken van steden.¹⁹

Ook de morfine injecterende vrouw werd symbool voor de neerzuigende krachten van de drugs. Aanvankelijk gold morfine als een zegen voor de mensheid – beroemde politici namen het tegen de pijn of op hun sterfbed, soldaten hadden er baat bij als ze gewond van het slagveld terugkeerden, artsen en patiënten waren dolgelukkig met deze oplossing voor allerlei dagelijkse kwalen. Nog steeds is morfine een gewaardeerd middel in de geneeskunde. Eind negentiende eeuw ontstond het besef van en angst voor verslaving - en die angst richtte zich met name op de vrouw, aanvankelijk uit de hogere kringen.

Sjieke dames zouden elkaar zilveren en gouden injectienaalden ca-deau doen, die ze in met juwelen ingelegde doosjes en ampullen morfine meenamen naar de opera. Een opvallend aantal romans en schilderijen uit de negentiende eeuw verbeeldden deftige dames die morfine gebruiken. De manier waarop ze worden verbeeld heeft in onze ogen iets pornografisch; ze zijn uitdagende *femme fatales*, die zelfverzekerd een naald in de arm steken of half ontbloot op bed zitten. Later worden de morfinisten vooral als trieste, verslaafde wezens geportretteerd.

Deze schrikbeelden over de dierlijke seksualiteit van de opiaten, de dierlijke agressiviteit van de drank, en de gevaren van dien voor de kracht van de natie, vormden de symbolische kern van de strijd tegen drank en drugs. Er zou sprake zijn van een plaag, een pest, een epidemie die om zich heen greep. Dit zou leiden tot de degeneratie van de samenleving. De kwaliteit van naties zou achteruitgaan door de overerving van onder meer alcoholisme en drugsgebruik.

Dit denkklimaat begon zich rond 1900 te vertalen in concrete maatregelen. In eigen land reguleerde de Drankwet van 1881 de verkoop van alcohol. Openbare dronkenschap werd strafbaar. In Amerika, maar ook in Rusland, Finland en Noorwegen, vond een Drooglegging plaats. Na 1875 volgden bovendien in Amerika wettelijke maatregelen die aanvankelijk gericht waren tegen de opiumkitten, later ook tegen de import van rookopium, en uiteindelijk tegen de handel en het gebruik van opium, morfine, heroïne, cocaïne en cannabis voor andere dan puur medische doeleinden. Overal in het Westen werd na WO1 antidrugswetgeving ingevoerd; in Nederland de Opiumwet van 1919, die bepaalde dat rookopium moest worden uitgebannen en dat cocaïne, morfine en heroïne alleen nog voor medische doeleinden mochten worden vervaardigd en verhandeld.²⁰ Het was de start, kortom, van wat later de oorlog tegen de drugs zou gaan heten en die aanvankelijk nauw verknoot was met de strijd tegen de drank.

Drank en drugs waren aldus de focus geworden van maatschappelijke en politieke strijd, in de bredere context van opkomend nationalisme, kolonialisme en globalisering. Zonder twijfel leidde het stijgende gebruik van drank en drugs daadwerkelijk tot een heleboel individuele en sociale ellende, maar daarbij werd het vermogen om te demonstreren

dat je de problemen rond drank en bedwelmende middelen kon beheersen een maatstaf voor de 'beschaving' van zowel een land als een individu. De verslaafde, zoals de intensieve gebruiker van drank of drugs in deze periode genoemd ging worden, groeide ondertussen uit tot de antithese van de ideale burger.²¹ De drinkende arbeider, de opium rokende Chinees, de morfinomane vrouwen: ze waren in alles het tegenbeeld van wat een beschaafde burger zou moeten zijn. Ze waren niet autonoom, niet productief, niet beheerst, niet spaarzaam, niet rationeel, niet verantwoordelijk. Ze onttrokken zich aan de maatschappij in hun eigen droomwereld.

Subcultureel kapitaal

We verleggen ons perspectief naar de twintigste eeuw. We zien dan een paradoxale situatie ontstaan. Enerzijds won de oorlog tegen de drugs snel aan kracht. Anderzijds werden drugs na de Tweede Wereldoorlog steeds positiever geframed. De amfetaminen, tranquilizers en alcohol werden aangeprezen als hulpmiddelen om je energie en ontspanning mee te reguleren in een veeleisend bestaan. Ondertussen kregen, deels juist door hun verboden status, drugs als cannabis en heroïne een nieuwe betekenis als 'wapens' voor de kansarmen en voor de rebelse jeugd. Het gebruik van middelen als cannabis en heroïne explodeerde in de jaren zestig en zeventig in Amerika en West-Europa. Tegen het einde van de eeuw kwamen ecstasy en Prozac te boek te staan als middelen die ons ware zelf en ons ware potentieel konden 'bevrijden'.

De twintigste eeuw werd gekenmerkt door de ontwikkeling van allerlei nieuwe chemische stoffen met een werking op bewustzijn, waarneming en gevoel. De farmaceutische industrie zetten amfetaminen en tranquilizers in de markt als drugs voor de middenklasse: het waren hulpmiddelen voor gestreste zakenmannen en ambtenaren of voor depressieve, overbelaste huisvrouwen die worstelden met overgewicht.²² Ze vonden gretig aftrek. Speed was de drug van de wederopbouwjaren, in Nederland maar ook in bijvoorbeeld Japan, Zweden en Engeland – graag gebruikt in combinatie met kalmerende middelen, om de bijverschijnselen ervan wat te dempen. De favoriete drug van de jaren zestig was Dexamyl, een mix van amfetaminen en kalmeringsmiddelen. Onze

volkschrijver Gerard Reve was er dol op. Hij schreef zijn lijfarts Jan Groothuyse geregeld aan met het verzoek om hem een nieuwe voorraad te sturen van die heerlijke 'roze hartjes'.²³ Ook alcohol wist zich in de jaren zestig overigens binnen dit nieuwe, deugdzaam frame te plaatsen. De drankbestrijding als sociale beweging was over zijn hoogtepunt heen; een glaasje drinken kon weer een verdiende ontspanning zijn na het werk. Drinken werd een sociaal aanvaardbare ontspanningstechniek, op cocktailparty's, recepties en feestjes thuis.²⁴

Ook in deze naoorlogse periode stak de cultuurkritiek weer de kop op, vergelijkbaar met die rond morfine een halve eeuw eerder. Het wijdverbreide gebruik van *uppers* en *downers* werd door een breed scala aan commentatoren in Amerika en West-Europa in verband gebracht met de 'Age of Anxiety', het tijdperk van de angst, waarin we rond het midden van de eeuw zouden zijn beland, naar het beroemde gedicht van W.H. Auden. Het was een periode van toenemende stress en zorgen, met de Koude Oorlog als context, maar ook de toenemende eisen van de meritocratie en de dwang om sociaal te stijgen en succesvol te zijn.²⁵ Iedereen was in deze context dol op zo'n lekker 'pilletje voor de pep', zoals cabaretière Jasperina de Jong spottend zong in het gelijknamige liedje. 'Oh zo'n pilletje voor de pep; nou, ik kan u wel vertellen dat is brandstof in de klep. Pep genoeg voor duizend plannen, pep genoeg voor duizend mannen. Ik ga bijna door het behang van de pure geldingsdrang'. Artsen klaagden dat de vermoeide moderne mens liever koos voor een energietabletje in plaats van een goede nachtrust.

Ondanks kritische geluiden duurde het tot in de jaren zeventig voor het gebruik van amfetaminen onder de Opiumwet werden gebracht. Dat gebeurde pas toen het mode werd onder jongeren om speed te injecteren. Dit leidde tot problemen en paniek. Die mode was ontstaan in de jaren zestig, toen Nederlandse jongeren de medicijnkastjes van hun ouders en apotheken in de stad gingen leegroven, op zoek naar een goede high. Speed, opiaatpillen, ampullen morfine, tranquilizers: alles was welkom. De legale naoorlogse consumptiecultuur van *uppers* en *downers* kreeg zo een *spillover* effect naar de opbloeiende jongerencultuur, niet alleen hier maar ook in Amerika, Duitsland, Zweden, Engeland en ande-

re Europese landen. Het was een onvoorzien en ongewenst bijeffect van de opgebloeide consumptiecultuur rond psychofarmaca.²⁶

Veel van deze jongeren die zich bezighielden met drugsexperimenten, beschouwde hun drugsgebruik als een vorm van protest. De Nederlandse schrijver en dichter Simon Vinkenoog (1928-2009) omschreef zijn gebruik van cannabis en LSD bijvoorbeeld als een 'guerilla tegen de samenleving'. Hij en zijn vrienden waren in de jaren vijftig van de vorige eeuw de pioniers van recreatief drugsgebruik in naoorlogs Nederland. Ze noemden zich de 'ronde' mensen, die zich verzetten tegen de 'vierkante' mensen: de aangepaste burgers. Door je bewustzijn te verhogen met drugs zag je in hoe je al vanaf je vroege jeugd werd gemanipuleerd om te doen wat anderen wilden. Het roken van een joint, het zetten van een spuit met speed en opiaten, of het nemen van LSD was een geweldloze, maar zeer effectieve manier om een middelvinger op te steken naar ouders, leraren, priesters en dominees. Ronde mensen waren vrije mensen. Ze draaiden de militante retoriek van oorlog tegen de drugs honderdtachtig graden om, net als het beeld om van de drugsroes als vlucht: het nemen van drugs was geen vlucht maar juist een weg ergens naartoe; een reis naar verhoogd bewustzijn, en dus een vooruitgang.²⁷

Deze Nederlandse drugspioniers waren sterk beïnvloed door de Amerikaanse drugs-subcultuur, die na de Tweede Wereldoorlog de Atlantische oceaan overstak. In de Verenigde Staten was in de jaren twintig een explosieve mix ontstaan van nieuwe jazzmuziek, zwarte emancipatiedrang en drugsgebruik. Opstandige jonge mannen kwamen samen in dansings in de New Yorkse wijk Harlem, destijds het hart van emancipatiebeweging de 'New Negro Movement'. Dansend op de opzweepende jazz ontwikkelden ze een rebelse ideologie, waarin het roken van marihuana gekoppeld werd aan protest tegen hun onderdrukte positie. 'Light up and be somebody'. Hun grote voorbeeld was Louis Armstrong, die zich had opgewerkt van armoedige kolensjouwer tot beroemde jazzmusicus. Dat hij graag blowde was geen geheim: hij trad vaak stoned op en zong ook over zijn drugsgebruik – in straattaal, alleen herkenbaar voor ingewijden.²⁸

Na 1945 waaide deze subcultuur over naar Nederland. In Duitsland gelegerde Amerikaanse militairen die op verlof naar Amsterdam kwamen, gebruikten en verkochten hier cannabis. Jazzmusici, meestal ook

Amerikanen, kregen hun drugs aangeleverd van Creoolse zeelieden. De handel was geconcentreerd in Rotterdam op Katendrecht en in Amsterdam op de Zeedijk: volgens tijdgenoten 'de enige plaatsen waar de weinige negerorkestjes, welke ons land rijk is, emplooi vinden.' Het was ook op de Zeedijk, in dancings als de Cotton Club en Casablanca, dat Simon Vinkenoog en zijn vrienden hun eerste jointjes rookten.²⁹

De link tussen drugsgebruik en rebellie bereikte zijn hoogtepunt in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. De Amerikaanse LSD-goeroe en psycholoog Timothy Leary moedigde met zijn beroemde slogan *Turn on, tune in and drop out* de jeugd aan om hun geest te verruimen met psychedelica, een reis ofwel 'trip' te maken in de geest, en te gaan leven volgens hun eigen wensen en inzichten, zelfvoorzienend en los van de consumptiemaatschappij. Het werd dé slogan van de jaren zestig. Ook hier was sprake van een *spillover* effect van legaal, medisch gebruik naar gebruik in een heel andere setting. LSD was vanaf de introductie in 1943 een gewaardeerd middel in de psychiatrie, onder meer als hulpmiddel bij ontdekkende psychotherapie.³⁰ Toen de tegencultuur het middel in een heel nieuwe context plaatste, verboden veel westerse overheden verboden het middel vrijwel meteen. Ook in Nederland werd LSD in 1966 onder de Opiumwet gebracht nadat de Provo's hadden bedreigd het huwelijk van prinses Beatrix met prins Claus te verstoren door de paarden die hun koets trokken, suikerklontjes met LSD te geven.³¹ Aan de populariteit van het middel deed het verbod niks af, integendeel: de consumptie van LSD steeg na 1966.

Sommige gebruikers promoveerden van cannabis en LSD naar het gebruik van amfetaminen en heroïne. Het euforiserende effect van deze drugs werd eind jaren zestig in poëtische termen bezongen door Lou Reed en zijn band de Velvet Underground. Het spuiten van heroïne kreeg in subculturele kringen een hoge status: wie een naald in zijn arm durfde steken om de ultieme kick te verkrijgen, ging een grens over en mocht behoren tot de 'eredivisie' van drugsgebruikers. Ze draaiden de zaken om: opeens kon je een winnaar worden, juist door een *loser* te zijn in de ogen van de fatsoensrakers.

Zo kon illegaal drugsgebruik leiden tot meer status, zij het in subculturele kringen. De Britse socioloog Sarah Thornton introduceerde hiervoor

de treffende term 'subcultureel kapitaal'.³² Ze voegde hiermee toe aan de theorieën van de Franse socioloog Pierre Bourdieu. Hij betoogde dat je positie op de maatschappelijke ladder niet alleen afhankelijk is van je economische of sociale kapitaal, maar ook van zogenaamd cultureel kapitaal: de kennis die mensen in hun opvoeding meekrijgen over hoe ze zich horen te gedragen, wat ze gelezen of gezien moeten hebben, hoe je je vrije tijd door moet brengen, hoe je hoort te praten en je moet kleden om geaccepteerd te worden door de maatschappelijke elite. Met subcultureel kapitaal bedoelt Sarah Thornton de kennis die mensen verwerven over hoe het hoort in een bepaalde subcultuur: wat moet je daar dragen, naar welke muziek moet je luisteren, waar praat je over met elkaar, welke grappen worden gemaakt; en ook, welke drugs moet je gebruiken en waar haal je die vandaan? Zo kun je laten zien dat je 'in the know' bent en dat kan je aanzien opleveren bij de subculturele elite.³³

Cosmetische psychofarmacologie

Legale psychofarmaca kregen ondertussen een steeds slechtere naam. De tranquilizers, zoals diazepam (Valium) en oxazepam (Seresta) werden hevig bekritiseerd vanuit de 'gekkenbeweging', ofwel de Cliëntenbeweging in de psychiatrie, en ook vanuit de vrouwenbeweging tijdens de tweede feministische golf. Leden van deze sociale bewegingen noemden psychiatrische medicatie 'sufhouders', 'chemische krukken' en 'dwangbuizen'.³⁴ Verboden werden deze middelen echter niet, ondanks de verslavingsproblemen die ermee gepaard konden gaan; het gebruik ervan werd niet geassocieerd met rebelse subculturen of met mensen die zichzelf buiten de samenleving plaatsten.

In de jaren negentig kwam vervolgens Prozac op de markt: de eerste van een nieuwe generatie antidepressiva genaamd de SSRI's, die minder nare bijwerkingen zouden hebben dan oudere varianten. Het wist zich slim neer te zetten als een psychiatrisch middel dat kon leiden tot persoonlijke bevrijding en zelfontplooiing, waarmee het wist aan te sluiten bij de idealen van de tegencultuur. Het werd in 1993 enthousiast aangeprezen door de Amerikaanse psychiater Peter Kramer, wiens boek *Listening to Prozac* ook in ons land een bestseller werd. Hij bestempelde het effect van Prozac als 'cosmetische psychofarmacologie'. Zoals je door

cosmetische chirurgie je neus of borsten kon laten corrigeren, zo kon je door het gebruik van Prozac in psychisch opzicht een betere versie van jezelf worden en je ware potentieel realiseren, wanneer dat geblokkeerd was door angsten en onzekerheden.

En zo zijn we beland in de complexe situatie van het begin van de eenentwintigste eeuw, nu zowel legale als illegale psychoactieve middelen door vele doelgroepen volop worden gebruikt. Het spelen met de geest via psychoactieve stoffen ging in de loop van de twintigste eeuw een belangrijke rol spelen in de vorming van individuele en groepsidentiteiten; met name in jongerensubculturen en tijdens de adolescentie, als het onderdeel uitmaakt van een soort *rite de passage* naar de volwassenheid.³⁵ Maar het speelt ook een grote rol in het dagelijks leven van volwassenen. Momenteel gebruiken ruim een miljoen Nederlanders antidepressiva en nog eens zeker ruim een miljoen tranquilizers als oxazepam en temazepam. Ongeveer een half miljoen Nederlanders is een actuele gebruiker van cannabis, enkele honderdduizenden gebruiken geregeld ecstasy; de penicilline voor de ziel', aldus chemicus Alexander Shulgin (1925-2014) die het middel in de jaren zestig herontdekte. Het was in de jaren zeventig en tachtig in Amerika een populair hulpmiddel bij relatietherapie en individuele psychotherapie, maar ook dit middel maakte een *spillover* mee van medisch naar recreatief gebruik, eind jaren tachtig - waarna het verboden werd.

Mensen willen instant geluk uit een pil en een potje, betogen sommigen.³⁶ We zouden antidepressiva en andere medicatie gebruiken omdat we 'goed willen meedraaien, vrolijker, moediger of slanker willen zijn'.³⁷ Het debat over drank en drugs is al anderhalve eeuw een cultuurkritische reflectie op de thematiek van de moderne tijd, waarbij het vooral gaat om het stijgen of dalen van burgers op de maatschappelijke ladder. Helpen drank en drugs mensen juist wel, of juist niet in dit bewandelen van de weg omhoog? Zijn ze de prijs die we betalen voor verandering en vooruitgang, zelfs een bedreiging daarvoor; of maken ze sociale mobiliteit en zelfontplooiing juist mogelijk?

Geschiedschrijving van onderop

Dat debat beweegt zich bovendien nog altijd vaak in zwart-wit tinten van goed en fout, wel of niet goed voor individu of samenleving. De werkelijkheid was en is veel complexer. Om terug te komen bij filosofe Susan Sontag: zij betoogde dat de duidelijkste en meest waarheidsgetrouwe manier van denken over ziekten probeert los te komen van cultuurkritische en symbolische duidingen. Lijders aan bijvoorbeeld kanker werden er volgens haar door gestigmatiseerd, stil gemaakt en beschaamd. Ook onze manier van denken over het ingrijpen in de psyche, het spelen met de geest zou naar mijn mening gebaat zijn bij een meer minder symbolisch zwaar beladen perspectief.

Maar hoe krijgen we meer zicht op de grijstinten in de geschiedenis van drank en drugs? Mijn voorstel zou zijn om meer aandacht te besteden aan de individuele gebruikers uit het verleden, hun praktijken, hun 'gebruiker carrières' en hun eigen duidingen van hun gebruik, zoals sociale wetenschappers dit al veel langer doen. Als historicus verwonder ik me erover hoe weinig we in feite nog weten van de gebruikersculturen uit het verleden, gezien de enorme aantallen mensen die psychoactieve middelen hebben gebruikt in de negentiende en twintigste eeuw. De belangrijkste focus in historisch onderzoek op dit terrein ligt op ontwikkelingen in het beleid rond drank en drugs, op verschuivende therapeutische regimes in de zorg voor verslaafden, op culturele representaties – stuk voor stuk fascinerende thema's waarmee ook ik me heb beziggehouden in mijn onderzoek en dat hoop ik in de toekomst ook te blijven doen. Maar er begon steeds meer iets te wringen: waar waren eigenlijk de gebruikers zelf?

Willen we op zoek naar gebruikersculturen dan moeten we creatief zijn met bronnen. Een eerste bron waaraan we kunnen denken zijn dossiers uit de wereld van zorg en stafrecht. In dossiers van artsen, psychiaters, uit klinieken en gevangenissen, in politierapporten en rechtszaakverslagen, enzovoort, zijn naar verwachting gebruikers te vinden die aan het woord zijn tegen hun huisartsen, hun psychiaters en andere hulpverleners, tegen onderzoekers, politieagenten of rechters.³⁸ Ook kunnen we zoeken naar bronnen waarin gebruikers zichtbaar worden via hun praktijken. De consumptie van drank en drugs is omgeven door rituelen en

parafernalia, die terug zijn te zien in pijpen, kroezen, pillendoosjes en injectiespuiten. Ook plaatsen van gebruik zijn betekenisvol. Zoals collega-historici voor de vroegmoderne periode al hebben laten zien, kan een combinatie van objecten en beeldmateriaal meer zicht bieden op vragen als: waar gebruikte men, hoe en met wie?³⁹ Voor de meer recente periode kunnen we onze eigen nieuwe bronnen creëren door middel van *oral history* ofwel mondelinge geschiedenis, en gebruikers van allerlei middelen opzoeken en vragen naar hun herinneringen.

Mondelinge geschiedenis heeft als voordeel dat we actief op zoek kunnen gaan naar mensen die in het maatschappelijke debat over drank en drugs buiten beeld zijn gebleven. Dit maakt het mogelijk om de ervaringen in kaart te brengen van de relatief grote groep migranten die in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw aan de heroïne raakte. Postkoloniale migranten uit Suriname, Indonesië, Noord-Afrika en Azië, maakten een relatief groot deel uit van de gebruikerspopulatie van heroïne destijds in heel West-Europa. Hoe functioneerden drugs in hun leven? We kunnen met *oral history* ook aandacht besteden aan de verborgen 'epidemie' van de jaren zeventig: die van de drank en de tranquilizers. Als we het hebben over dit decennium denken we automatisch aan de heroïne-problematiek, maar de alcoholconsumptie in ons land verdriedubbelde bijna tussen 1960 en 1980.

Verder zal onderzoek naar het gebruikersperspectief laten zien dat de grens tussen gebruik van legale en illegale middelen volkomen kunstmatig is. De Opiumwetten creëerden een onderscheid tussen de fatsoenlijke mensen, die op medische basis, en dus legitiem, drugs gebruiken – hetgeen we associëren met een bevestiging van de maatschappelijke orde – en de onfatsoenlijke mensen die 'recreatief' gebruiken – om het genot, voor de lol, is het idee. Zij zijn aangewezen op de illegale markt en hun gebruik associëren wij met verstoringen van de sociale orde, met rebellie, hedonisme, criminaliteit en sociale teloorgang.⁴⁰ Het is een onderscheid dat ons denken nog altijd sterk kleurt.

Gebruikersverhalen vergruizen deze zwart-wit tegenstelling. Ze maken duidelijk dat het beeld veel complexer en meer gelaagd is: veel mensen gebruiken in de loop van hun leven zowel legale als illegale middelen, soms door elkaar, soms in verschillende fases van hun leven. Vaak

ook gebruiken mensen legale middelen op een illegale manier; zo is er in Amerika een levendige sluikhandel ontstaan in methyلفenidaat, beter bekend onder de merknaam Ritalin, dat gebruikt wordt bij het gamen, feesten of studeren. Regelmatig stelen ouders een pilletje uit het medicijndoosje van hun kind. Het is een voorbeeld van het *spillover* effect van legale medicijnen naar illegale, onbedoelde, recreatieve vormen van gebruik, zoals we dat eerder zagen bij speed.⁴¹

Ook zal blijken dat de motieven voor gebruik bij legaal en illegaal gebruik niet zoveel van elkaar verschillen als we geneigd zijn te denken. Uit mijn huidige onderzoek naar heroïnegebruik in Nederland in de jaren zeventig en tachtig bleek dat mensen de beginfase van hun gebruik vaak beschrijven in termen van het meer 'jezelf' worden; het zelfvertrouwen en de rust vinden om te zijn zoals je bent. Een van hen zei dat het voelde alsof je eindelijk kon lopen zonder knellende schoenen aan je voeten. Helemaal niet zo anders dan de Prozac-gebruikers van Peter Kramer, met hun cosmetische psychofarmacologie. Het draait zowel bij legaal als bij illegaal gebruik vaak om de wens tot zelfverbetering, zelfontplooiing en zelfmedicatie.

Het lijkt mij kortom belangrijk om meer aandacht te besteden aan de ervaringen en visies van de gebruikers van psychoactieve stoffen, legaal zowel als illegaal. Zo krijgen we een veelzijdiger beeld van wat de psychoactieve revolutie, en ook de oorlog tegen de drugs, in het verleden betekenden in het dagelijks leven van de massa's gebruikers die zich niet mengden in het publieke debat. We bespreken drank en drugs nog te vaak over hun hoofden heen, zowel in historisch onderzoek als in het maatschappelijk en politiek debat. Het is tijd dat dit verandert.

Met deze hoopvolle gedachte ben ik bijna aan het einde gekomen van deze rede en resteert mij alleen nog de schone taak om een dankwoord uit te spreken. Vele inspirerende docenten en collega's hebben mij natuurlijk in de loop der jaren ingewijd in het academisch denken, onderzoeken en schrijven, maar enkelen van hen wil ik met name bedanken. Als eerste Joost Vijselaar, die ik leerde kennen toen ik als student geschiedenis werkte aan mijn doctoraalscriptie, en die me mijn eerste baan bezorgde als historisch onderzoeker aan het Trimbos Instituut. Jij bracht mijn fascinatie voor de geschiedenis van de psychiatrie tot bloei, met je enorme passie en kennis. Heel veel dank daarvoor. Ook mijn promotoren, Marijke Gijswijt-Hofstra en Ido Weijers, ben ik grote dank verschuldigd voor hun geweldige begeleiding en steun tijdens het werken aan mijn proefschrift, een cruciale fase in ieders academische ontwikkeling. Nu ik zelf promovendi begeleid denk ik nog vaak terug aan onze inspirerende en gezellige bijeenkomsten, waar ik altijd positief gestemd uitkwam, ook al moest er soms flink herschreven worden.

Een speciaal woord van dank aan al mijn voormalige collega's aan de Universiteit van Amsterdam, waar ik jarenlang met plezier heb gewerkt. Er was veel gezelligheid en vrijheid en ik heb ontzettend veel van jullie allemaal geleerd. James Kennedy, als hoogleraar Nederlandse geschiedenis destijds hoofd van mijn leerstoelgroep, wil ik met name bedanken voor deze fijne en vormende jaren. Dank ook aan alle collega's uit de medisch-historische onderzoekswereld, met wie ik al jaren heel aange-naam samenwerk.

Bijzonder veel dank ben ik verschuldigd aan de Open Universiteit. Allereerst wil ik het College van Bestuur en het Bestuur van de Faculteit Cultuur- en Rechtswetenschappen bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen en verder iedereen die heeft bijdragen aan mijn benoeming op de leerstoel Moderne Geschiedenis. Grote dank ook aan mijn decaan Rein de Wilde, die mij op een enorm prettige manier in deze organisatie heeft verwelkomd en begeleid. Aan alle collega's binnen de faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen wil ik zeggen hoezeer ik de samenwerking met hen waardeer en ik hoop dat we in de nabije toekomst veel mooi interdisciplinair onderzoek en onderwijs met elkaar mogen vormgeven. In het bijzonder wil ik de sectie geschiedenis noemen; ik wil jullie

allemaal heel hartelijk danken voor de fijne manier waarop jullie me in jullie midden hebben onthaald en verheug me erop ook de komende jaren van jullie professionaliteit en gezelschap te kunnen genieten. Mijn promovendi, zowel aan de Universiteit van Amsterdam als aan de Open Universiteit, wil ik graag zeggen hoezeer ik onder de indruk ben van jullie enthousiasme, talent en creativiteit – het is een voorrecht om jullie te begeleiden.

Tot slot, mijn familie en vrienden, en natuurlijk het thuisfront, Michiel, Zoë en Stefan; heel erg veel dank, simpelweg, voor jullie voortdurende en onmisbare steun, inspiratie en gezelligheid.

Ik heb gezegd.

EINDNOTEN

¹ Mike Jay, *Emperor of dreams. Drugs in the nineteenth century* (Sawtry 2000) 14-51.

² David T. Courtwright, *Forces of habit. Drugs and the making of the modern world* (Cambridge, Mass. & Londen 2002) 2.

³ Chris Dols, *De geesel der eeuw. Katholieke drankbestrijding in Nederland, 1852-1945* (Zaltbommel 2007) 17.

⁴ Jaap van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap. Vijf eeuwen drankbestrijding en alcoholhulpverlening in Nederland* (Hilversum 1995) 69; Raymond van Uytven, *Geschiedenis van de dorst. Twintig eeuwen drinken in de Lage Landen* (Leuven 2007) 220.

⁵ Jan-Willem Gerritsen, *De politieke economie van de roes. De ontwikkeling van reguleringsregimes voor alcohol en opiaten* (Amsterdam 1993); James R. Rush, *Opium to Java. Revenue farming and Chinese enterprise in colonial Indonesia 1860-1910* (Jakarta/Kuala Lumpur 2007).

⁶ F. Huisman, 'Patiëntenbeelden in een moderniserende samenleving: Nederland, 1880-1920', *Gewina* 25 (2012) 210-225.

⁷ Andrea Tone en Elizabeth Siegler Watkins (red.), *Medicating modern America. Prescription drugs in history* (New York en Londen 2007).

⁸ Timothy A. Hickman, *The secret leprosy of modern days. Narcotic addiction and cultural crisis in the United States, 1870-1920* (Amherst 2007) 32.

⁹ Z.a., 'Iets over zenuwlijden!', *Rotterdamsch Nieuwsblad* 28-07-1890.

¹⁰ Susan Sontag, *Illness as a metaphor & Aids and its metaphors* (New York 1989).

¹¹ John L. Fitzgerald, *Framing drug use. Bodies, space, economy and crime* (Londen 2015); Charles E. Rosenberg en Janet Golden (red.), *Framing disease. Studies in cultural history* (New Brunswick, New Jersey 1992).

¹² Virginia Berridge, *Opium and the people. Opiate use and drug control policy in nineteenth and early twentieth century England* (Londen/New York 1999; derde herziene druk, oorspronkelijke uitgave 1981); John W. Crowley en William L. White, *Drunkard's refuge. The lessons of the New York State inebriate asylum* (Amherst en Boston 2004); James Nicholls, *The politics of alcohol. A history of the drink question in England* (Manchester en New York 2009); Sarah W. Tracy, *Alcoholism in America*.

From reconstruction to Prohibition (Baltimore 2005); William L. White, *Slaying the dragon. The history of addiction treatment and recovery in America* (Bloomington, Ill. 1998).

¹³ Maartje Jansse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007) 132.

¹⁴ Gemma Blok, 'Gentle Knights: Masculinity, Teetotalism and Aid for Alcohol Abuse c. 1900', *BMGN - Low Countries Historical Review* 127 (2012) 101-126.

¹⁵ Marita Mathijsen, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam en Antwerpen 2007) 175-181.

¹⁶ M.T.H. Perelaer, *Baboe Dalima. Opium roman* (Rotterdam 1886) 167/168.

¹⁷ Virginia Berridge, *Demons. Our changing attitudes to alcohol, tobacco and drugs* (Oxford 2013) 77-96.

¹⁸ Marcel de Kort, *Tussen patiënt en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid* (Hilversum 1995).

¹⁹ Jack Stevenson, *Addicted. The myth and menace of drugs in film* (Creation Books 2000) 12.

²⁰ Virginia Berridge, *Demons. Our changing attitudes to alcohol, tobacco and drugs* (Oxford 2013); Richard Davenport-Hines, *The pursuit of oblivion. A global history of narcotics* (New York 2001); Marcel de Kort, *Tussen patient en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid* (Hilversum 1995).

²¹ Stephen Snelders, 'Meesters en slaven. Verslaving in historisch perspectief', in: Arko Oderwald, Koos Neuvel en Willem van Tilburg (red.) *Aan de ketting. Verslaving verbeeld* (Utrecht 2008) 14-21; Pat O' Malley en Mariana Valverde, 'Pleasure, freedom and drugs. The uses of "pleasure" in liberal governance of drug and alcohol consumption', *Sociology* 38 (2004) *Sociology* 38 (2004) 25-42.

²² David Herzberg, *Happy pills in America. From Miltown to Prozac* (Baltimore 2009).

²³ Gerard Reve, *Brieven aan mijn lijfarts 1963-1980* (Amsterdam 1991).

²⁴ Van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap*, 69 en 277-281.

²⁵ Andrea Tone, *The age of anxiety. A history of America's turbulent affair with Tranquilizers* (2008); Toine Pieters en Stephen Snelders, 'From

King Kong Pills to Mother's Little Helpers—Career Cycles of Two Families of Psychotropic Drugs: The Barbiturates and Benzodiazepines', *CBMH/BCHM* 24 (2007) 93-112.

²⁶ Robert P. Stephens, *Germans on Drugs: The Complications of Modernization in Hamburg* (Ann Arbor 2007).

²⁷ Louis van Gasteren, *Allemaal rebellen. Amsterdam 1955-1965* (Amsterdam 1984).

²⁸ Martin Torgoff, *Bob apocalypse. Jazz, race, the Beats, and drugs* (Boston 2016).

²⁹ Alice Boots en Rob Woortman, *Cotton club. De bewogen geschiedenis van een café* (Amsterdam 2014).

³⁰ Erika Dyck, *Psychedelic psychiatry* (Baltimore 2008).

³¹ Stephen Snelders, 'Het gebruik van psychedelische middelen in Nederland in de jaren zestig', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 21 (1995) 37-60.

³² Sarah Thornton, *Club cultures. Music, media and subcultural capital* (Cambridge 1995).

³³ Zie ook Catherine Carstairs, *Jailed for possession. Illegal drug use, regulation, and power in Canada, 1920-1961* (Toronto 2006).

³⁴ Herzberg, *Happy pills*, 122-150; Toine Pieters, *Pillen en psyche: culturele eb- en vloed-bewegingen* (Den Haag 2002) 23.

³⁵ Tom ter Bogt e.a., "Dancestasy": dance and MDMA use in Dutch youth culture', *Contemporary Drug Problems* 29 (2002) 157-181.

³⁶ Frans Meulenberg, 'Hyperactieve geluksextremisten', in: Marjan Slob (red.), *Een ander ik. Technologisch ingrijpen in de persoonlijkheid* (Rathenau Instituut; Diemen 2004) 132-135.

³⁷ Trudy Dehue, *Betere mensen. Over gezondheid als keuze en koopwaar* (Amsterdam 2014) 238.

³⁸ Stephen Snelders en Toine Pieters, 'Speed in the Third Reich. Metamphetamine (Pervitin) use and a drug history from below', *Social History of Medicine* 24 (2011) 686-699.

³⁹ Phil Whittington en Angela Mc Shane (red.), *Cultures of Intoxication, Past & Present Special Supplements* (Oxford 2014) ix - 301.

⁴⁰ Zie hierover bijvoorbeeld De Kort, *Tussen patiënt en delinquent*; David Courtwright, *Dark Paradise. A history of opiate addiction in America* (Cam-

bridge, Mass. 2001) en Caroline J. Acker, *Creating the American junkie. Addiction research in the classic era of narcotic control* (Baltimore 2002).

⁴¹ Ida Walker, *Recreational Ritalin. The not-so-smart drug* (New York 2012).

